

วิจารณ์หนังสือ : Book Review
ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ
(จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์)
No Dhammadhipateyya No Democracy
(Where: Politics and Law Meet)

ผู้เขียน: พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)

Author: Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto)

รัฐธรรมนุญ เทศแก้ว, และพระมหามิตร ฐิตปญโญ

Ratthammanoon Teskaew and Phramaha Mit Thitapanyo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: Thamnoon30@hotmail.com

1. บทนำ

หนังสือเรื่อง “ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์) (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2006) ผู้ประพันธ์หนังสือคือ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, ศาสตราจารย์พิเศษ นามเดิม ประยุทธ์ ฉายา ปยุตโต หรือที่รู้จักกันดีในนามปากกา “ป.อ. ปยุตโต) ขณะที่ประพันธ์ (บรรยาย) เรื่องนี้ท่านดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์ที่ พระพรหมคุณาภรณ์ ปัจจุบันได้รับโปรดเกล้าฯพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์สถาปนาเป็น สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านเกิดเมื่อ 12 มกราคม 2481 ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี บรรพชาเป็นสามเณรอายุ 13 ปี เมื่อปี 2494 และได้รับการ

อุปสมบทโดยเป็นนาคหลวงในพระบรมราชูปถัมภ์ เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2504 ท่านเป็นพระนักวิชาการ นักคิด นักเขียน ผลงานทางพระพุทธศาสนาได้รับการยกย่องจากทั้งในและต่างประเทศเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำท่านเป็นคนไทยคนแรกที่ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากยูเนสโก (UNESCO Prize for Peace Education) สำหรับหนังสือเล่มนี้ ชื่อเรื่องของหนังสือเป็นที่น่าสนใจชวนติดตามอ่าน และเมื่อได้อ่านเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในเล่มยิ่งทำให้เพิ่มความสนใจมากขึ้น เพราะเนื้อหาเป็นสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ผู้ประพันธ์ได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ถึงสภาพปัญหาวิกฤต และแนวทางแก้ไขปัญหาการเมืองการปกครองของสังคมประชาธิปไตยแบบไทยๆ ไว้อย่างละเอียดเป็น

รูปธรรม สรุปว่า ปัญหาดังกล่าวเกิดจากประชาชนและผู้ปกครองหรือผู้นำใช้อำนาจอธิปไตยที่เป็นไปโดยขาดหลักธรรมาธิปไตย ทางออกคือทั้งประชาชนและผู้ปกครองจะต้องมีการตัดสินใจในการใช้อำนาจอธิปไตยและการบริหารจัดการบ้านเมืองที่เป็นไปโดยถือเอาความดีงามถูกต้องเที่ยงธรรม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นหลัก หรือยึดหลักธรรมาธิปไตยนั่นเอง จึงควรยั้งที่ชาวพุทธทุกคนที่อยู่ในสังคมที่เรียกว่าประชาธิปไตย ยิ่งจำเป็นต้องศึกษาทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งกับ “หลักธรรมาธิปไตย” และสามารถนำไปเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาธิปไตยไทย ที่มีมากกว่า 85 ปี ให้ก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ เพราะปัญหาวิกฤตของชาติที่เกิดขึ้นในแต่ละครั้งมักจะนำเอา “ประชาธิปไตย” มาเป็นข้ออ้างเสมอมา

ดังนั้น ผู้วิจารณ์จึงมีความประสงค์เลือกวิจารณ์หนังสือเล่มนี้ เพื่อศึกษามุมมองของผู้ประพันธ์ ที่มีต่อปัญหาบ้านเมืองในขณะนั้นและการนำศาสตร์ในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้กับศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะการนำ “ธรรมาธิปไตย” มาประยุกต์ใช้ กับ สังคมประชาธิปไตย “ประชาธิปไตย” ของไทยเราจะได้หรือไม่อย่างไร รวมทั้งเพื่อจะได้พิจารณาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เนื้อหาสาระให้เห็นถึงคุณค่าของหนังสือ ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมเผยแพร่ให้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาประชาธิปไตยไทยให้ก้าวหน้าเท่าเทียมกับนานาอารยประเทศต่อไป

2. โครงสร้างของหนังสือ

หนังสือเรื่อง “ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์) ตีพิมพ์ครั้งที่ 2 ในเดือน มีนาคม 2549 จำนวน 26,000 เล่ม โครงสร้างของหนังสือแบ่งเนื้อหาออกเป็น 9 บทหรือตอน ตอนที่ 1 เขาไล่นายกชาวพุทธจะมีบทบาทอะไร ตอนที่ 2 ธรรมาธิปไตยกับหรือในประชาธิปไตย ตอนที่ 3 กฎคนทำต้องเพื่อกฎแห่งธรรม ตอนที่ 4 ธรรมาธิปไตยของผู้ปกครอง ตอนที่ 5 เพื่อธรรมจึงต้องการปัญญา ตอนที่ 6 หนทางสู่ประชาธิปไตยที่เป็นธรรม ตอนที่ 7 นำธรรมาธิปไตยให้แก่ประชาธิปไตย ตอนที่ 8 ธรรมาธิปไตยตอนเดียวจบ ตอนที่ 9 เก่าไปใหม่มาอย่าให้เป็นเก่าแค่ไหนใหม่ก็คือกัน และในแต่ละตอนจะมีหัวข้อย่อยเพื่ออธิบายหัวข้อใหญ่อีกทีหนึ่ง หนังสือมีเนื้อหารวมทั้งปกหน้าหลังจำนวน 87 หน้า ISBN-94143-8-1 เป็นหนังสือปกอ่อนพกพา

ผู้วิจารณ์เห็นว่า การจัดโครงสร้างหนังสือของผู้ประพันธ์มีการเรียงความสำคัญได้ถูกต้องตามหลักวิชาการเขียนหนังสือหรือตำรา การแบ่งก็มีความเหมาะสมด้วยเนื้อหา ลำดับการนำเสนอเนื้อหามีขั้นตอนชัดเจนเป็นเหตุเป็นผลสมบูรณ์ โดยเริ่มจากการจัดทำสารบัญ นำเนื้อหาใหญ่ๆ ไว้เป็นบทเรื่อง แล้วนำเนื้อย่อยมาขยายเนื้อหาบทใหญ่ให้ละเอียดอีกครั้ง ผู้ประพันธ์ได้กำหนดเดินเรื่องราวและเนื้อหาในแต่ละบทมีความสอดคล้อง ร้อยรัดสืบต่อกัน ตั้งแต่บทแรกจนถึงบท

สุดท้ายที่เป็นบทสรุป เป็นการแสดงให้เห็นถึงความต้องการของผู้ประพันธ์ต้องการวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้ผู้อ่านได้เข้าใจเนื้อหาในหนังสือในแต่ละบทได้อย่างเข้าใจลึกซึ้ง จนสามารถมองเห็นภาพของสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคมประชาธิปไตยไทย อีกทั้งการตั้งชื่อหัวข้อในหัวข้อใหญ่และหัวข้อย่อยแต่ละตอนมีความเข้าใจชวนติดตามเนื้อหามากขึ้น ที่สำคัญคือทั้งๆที่หนังสือเล่มนี้ ถึงแม้ว่าไม่ได้เกิดจากการประพันธ์ขึ้นของท่านโดยตรง แต่เป็นหนังสือที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นจากการถอดเสียง การสนทนาของผู้ประพันธ์ที่มีต่อคณะบุคคลเครือข่ายพุทธศาสนาน้องค์กรหนึ่งได้เข้ากราบนมัสการผู้ประพันธ์ ณ วัดญาณเวศกวัน เพื่อขอรับคำปรึกษาหารือปัญหาเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น (พันธมิตรเดินขบวนขับไล่รัฐบาลทักษิณ) ว่าชาวพุทธควรมีบทบาทและวางตัวอย่างไรต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น การปรึกษาหารือเป็นลักษณะการสนทนา (Dialogue) จะมีทั้งการสนทนาที่เป็นคำถามและบอกเล่า แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นของผู้ประพันธ์ในอันที่จะนำเอาองค์ความรู้ตามศาสตร์ตามพระพุทธศาสนา และรอยธรรมตามราชพระเพณีไทย มาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับศาสตร์สมัยใหม่ในปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขร่มเย็นของพุทธศาสนิกชน

3. เนื้อหาโดยย่อ

โครงสร้างเนื้อหาทั้งหมดในหนังสือมี 9 บทหรือตอนด้วยกัน เพื่อให้เข้าใจประเด็นสำคัญของเนื้อหาในหนังสือ ผู้วิจารณ์ขอสรุปเนื้อหา

โดยย่อดังนี้

ในสถานการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้นขณะนั้น ฐานะชาวพุทธต้องพิจารณาอยู่ สองเรื่องใหญ่คือ ต้องรู้จักจริงในปัญหาที่เกิดขึ้น สองต้องหาวิธีแก้ปัญหาให้ตรงจุด ดังนั้น “ธรรมะ” ซึ่งหมายถึงความจริงถูกต้อง ความดีงาม ความเป็นประโยชน์ เพื่อส่วนรวม ธรรมะเป็นจึงเป็นของกลาง สามารถเข้าถึง เท่าเทียมกัน เทียงธรรมเพราะเป็นเรื่องดีงาม ธรรมะเป็นหน้าที่ของทุกคน ผู้มีธรรมต้องนำธรรมเข้าช่วยตักเตือน แก้ปัญหาโดยธรรม ธรรมในการนี้คือ “ธรรมาธิปไตย” ไม่ใช่ระบบการปกครองในรูปสังฆะก็ไม่ปรากฏ หมายถึงเกณฑ์ในการใช้อำนาจในการปกครองกล่าวคือถ้าตัดสินใจโดยเอาตัวผลประโยชน์ของตัวเองเป็นหลัก เรียกว่า “อัตตาธิปไตย” ถ้าตัดสินใจ โดยคอยแต่ฟังเสียงนิยมเป็นไปตามกระแสไม่มีหลักของตัวเอง เฮไป ตามพรรคพวก เรียกว่า “โลกาธิปไตย” แต่ถ้าประชาชนได้ตัดสินใจโดยใคร่ครวญใช้สติปัญญา มุ่งความจริงความดีงาม ประโยชน์เพื่อส่วนรวม เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” ธรรมาธิปไตยจึงดีที่สุด อำนาจตัดสินใจเป็นตัวกำหนดรูปแบบการปกครอง “ประชาธิปไตย” ทราบกันว่าเป็น อำนาจอธิปไตย (Sovereignty) ของประชาชน การตัดสินใจถือเป็นหัวใจของประชาธิปไตย ถ้าการตัดสินใจด้วยปัญญาที่เกิดจากเจตนาบริสุทธิ์ นี้คือ “ธรรมาธิปไตย” ธรรมาธิปไตยจะอยู่ตรงกลางของหัวใจการตัดสินใจประเทศ ประชาธิปไตยไทยเป็นรูปแบบตัวแทน โดยประชาชนเลือกผู้แทนไปใช้อำนาจตัดสินใจแทนตนเอง ถ้าผู้มอบอำนาจใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตย ผู้รับมอบอำนาจซึ่งคือนักการเมืองหรือผู้บริหาร

ก็ใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตยในการออกกฎหมายมาบริหารปกครองประเทศ จึงถือเป็นประชาธิปไตยแท้จริง แต่ที่เป็นอยู่เราใช้แต่เกณฑ์ “อึดตายกับโลกา” เราต้องสร้างคนให้เป็นธรรมาธิปไตยและเลือกเอาธรรมมาปฏิบัติ โดยพัฒนาคนให้เป็นผู้มีปัญญาและเจตนาที่ดีให้ได้ ดังนั้น การให้การศึกษาจึงสำคัญต่อการพัฒนาคนมุ่งสู่ธรรม ธรรมในโลกมีสองประการคือ ธรรมที่อยู่ในธรรมชาติคือความจริง ความยุติธรรม ความดีงาม และความที่เป็นประโยชน์เพื่อส่วนรวม มีสถานะเป็นของจริงเปลี่ยนแปลงไม่ได้ กับธรรมที่คนกำหนดขึ้นมากปกครองกันเรียก “กฎคนทำ” หรือกฎหมายมีสถานะเป็นของสมมุติเปลี่ยนแปลงได้ ในระบอบประชาธิปไตยผู้ปกครองถ้ามีใช้อำนาจในการตัดสินใจมีเจตนาออกกฎหมายมาปกครองประเทศใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตย การปกครองประเทศชาติมีประสิทธิภาพสัมฤทธิ์ผล ผู้ปกครองหรือนายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นผู้ตัดสินใจในนามประชาชนทั้งประเทศ ยิ่งจะต้องผู้ที่มีเกณฑ์ธรรมาธิปไตยสูงกว่าคนทั่วไป หรือตรงกับคำว่า “คุณธรรมจริยธรรม” ของทางตะวันตก สังคมประชาธิปไตยไทยประชาชนและผู้ปกครองมีธรรมาธิปไตยหรือไม่ให้ดูใน “วันเลือกตั้ง” ถ้าประชาชนมีธรรมเขาก็จะใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตย ในการใช้สิทธิและผู้บริหารถ้าเขามีธรรมเขาก็จะใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตยในการออกกฎหมายปกครองประเทศ และหลักธรรมสำคัญของผู้ปกครองของคือ “ทศพิธราชธรรม” ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ผู้ปกครองและประชาชนถ้าคุณเป็นประชาธิปไตยจริงๆ จะต้องเอาตัดสินใจบนพื้นฐานของธรรมะและเป็น

ธรรมาธิปไตย แก้ปัญหาด้วยปัญญามุ่งสู่กติกาก็เป็นธรรมหรือโดยธรรมความสมานฉันท์ก็จะเกิดการปฏิรูปการเมืองก็เหมือนกัน ผู้มีอำนาจที่มีส่วนเกี่ยวข้องในระบบทั้งหมด เริ่มตั้งแต่การร่างกฎหมายโครงสร้างประเทศคือ “รัฐธรรมนูญ” เริ่มที่คนร่างจะต้องเป็นผู้มีปัญญา และเจตนามุ่งไปโดยธรรมแต่ที่เป็นอยู่ตั้งแต่การเลือกตั้งย่นร่างรัฐธรรมนูญก็ยิ่งยากที่จะหวัง ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้สาเหตุเกิดจากการตัดสินใจที่ขาดธรรมาธิปไตย การที่ไปสู่ธรรมาธิปไตยที่เป็นธรรมในสังคมประชาธิปไตยได้ดูที่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเมื่อทุกคนมีส่วนร่วมตัดสินใจอย่างธรรมาธิปไตยความเป็นธรรมก็เกิด และการปฏิรูปการเมืองก็ต้องทำประชาธิปไตยให้เป็นธรรมเช่นกัน การที่จะนำธรรมาธิปไตยให้เกิดขึ้นในสังคมประชาธิปไตยธรรมาธิปไตยให้แก่ประชาธิปไตย สามารถทำได้สองประการคือ ประการแรก ต้องวางระบบวางกลไกในการบริหารว่าการตัดสินใจ หรือการใช้อำนาจเป็นไปโดยธรรมาธิปไตย หรือไม่เริ่มตั้งแต่รัฐธรรมนูญจะต้องมีคุณภาพโดยธรรม ประการที่สองต้องพัฒนาคนหมายถึงการให้การศึกษา ให้คนมีคุณภาพเป็นผู้มีความรู้ควบคู่คุณธรรมคือปัญญาดี และเจตนาดีที่เป็นธรรมคือ “ธรรมาธิปไตย” ธรรมาธิปไตยจึงมีความสำคัญต่อการปกครองทุกระบบ เป็นเครื่องมือวัดเกณฑ์บริหารจัดการผู้ปกครอง ทั้งในยามเกิดวิกฤตและปกติ ไม่ว่าจะเกิดเหตุการณ์ร้ายแค่ไหนถ้าผู้ปกครองใช้เกณฑ์ธรรมาธิปไตยในการตัดสินใจแล้วเชื่อว่าปัญหาจะสงบลงด้วยดี และที่สำคัญวิกฤตที่เป็นอยู่ในสังคมไทยนี้แบ่งออกได้สองประเภทคือ วิกฤตร้อน

หมายถึง วิกฤตทางการเมืองที่เกิดขึ้นอยู่ขณะนี้ กับวิกฤตลึกลับ หมายถึง สภาพปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมการเมือง การศึกษา และสิ่งแวดล้อม ที่สั่งสมกันมาทุกยุคสมัยไม่ว่าใครมาเป็นรัฐบาลก็แก้ไม่ได้ อาทิเช่น การรื้อโซคชะตา ระบบทุนนิยมครอบงำ ฟังเพื่อบูชาความมั่งมี ดำรงตนเป็นไปตามกระแส นิยม หมกมุ่นในกามปัญหาวัยรุ่น ความรุนแรง เสพเทคโนโลยีไม่สร้างสรรค์ ทุจริตฉ้อราษฎร์ บังหลวง และเป็นฐานรากของวิกฤตร้อน วิกฤตทั้งสองอย่างนี้สามารถแก้ไขได้โดยใช้ธรรมะ ให้แก้วิกฤตลึกลับให้ได้ก่อนวิกฤตร้อนเป็นปัญหาเฉพาะหน้าแก้ วิกฤตลึกลับได้ก็จะหายไปเองทำได้ดังนี้แล้วสังคมไทย ก็จะมีชัยอย่างแน่นอน

4. บทวิจารณ์

หนังสือถึงแม้จะไม่ได้ถูกนิพนธ์ขึ้นโดยตรงก็ตาม แต่ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่งต่อคนไทยหัวใจประชาธิปไตย จะต้องศึกษาเรียนรู้ให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และนำไปเป็น เครื่องมือเสริมสร้างพัฒนาประชาธิปไตย ให้ก้าวหน้านั้นคงยั่งยืนได้ ตามประเด็นสำคัญ พอสรุปได้ดังนี้

1. สารระเนื้อหาของหนังสือ ถือเป็นกระบวนการจัดการความรู้เรื่อง “ธรรมาธิปไตย” นับได้ว่าเป็นหนังสือเล่มแรกที่ได้มีการกล่าวถึงความหมาย ความสำคัญ คุณค่า และหลักการนำ ธรรมาธิปไตยมาประยุกต์ใช้ ตามนัยทางการเมือง การปกครองในยุคปัจจุบัน รวมถึงความสัมพันธ์ กับรูปการปกครองระบอบประชาธิปไตยและ รูปแบบอื่น ถือเป็นหนังสือศูนย์รวมแห่งองค์ความ

รู้เรื่อง “ธรรมาธิปไตย” ซึ่งยังไม่มีหนังสือเล่มใด กล่าวถึงเรื่องได้อย่างละเอียดและเข้าใจเท่าหนังสือ เล่มนี้ได้ มีนักวิชาการนำไปอ้างอิงทั้งเชิงวิชาการ และด้านการเมืองการปกครองอย่างกว้างขวาง อาทิเช่น อติศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต กล่าวไว้ในหนังสือ “ปรัชญาพุทธกับการเมืองการปกครอง ไทย” ว่า...พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) เป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนาคนแรกที่ได้เขียน หนังสือ “รัฐศาสตร์แนวพุทธ” และ “นิติศาสตร์แนว พุทธ” ไว้ให้ได้คิด รวมทั้ง “ธรรมาธิปไตยไม่มา จึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์ กับนิติศาสตร์) เล่มนี้ด้วย ได้ศึกษากันนอกเหนือ รัฐศาสตร์ตะวันตก (Thongbun, 2013 : 2) มิชิตา จำปาเทศ รอดสุทธิ กล่าวว่า “ธรรมาธิปไตย” ท่านอาจสงสัยว่าคืออะไรและจะสามารถนำไปใช้ ในการบริหารสมัยใหม่ได้หรือไม่พอได้อ่านหนังสือ เล่มนี้ของท่านเจ้าคุณแล้ว กล่าวได้ว่า เนื้อหาใน หนังสือเล่มนี้นั้นสามารถที่จะนำไปวิเคราะห์ด้วย หลักการบริหารสมัยใหม่ได้อย่างสอดคล้องกัน (Michita Jumpates Rodsud, 4th May 2016 : 7) และที่สำคัญชื่อของหนังสือที่ผู้ประพันธ์ได้ ตั้งชื่อไว้ ถือเป็นหัวใจที่ผู้ประพันธ์ใครต้องการให้ ผู้อ่านได้รู้ “ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตย ไม่เจอ (จุดบรรจบ : รัฐศาสตร์กับนิติศาสตร์)” ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึง ความหมาย ความสำคัญ และ คุณค่าของ “ธรรมาธิปไตย” ไว้ได้อย่างละเอียด ชัดเจนสามารถทำให้ผู้ที่ได้ศึกษาแล้วมีความเข้าใจ ได้อย่างแจ่มแจ้ง ไม่ทำให้เกิดความสับสนระหว่าง คำว่า ประชาธิปไตยกับธรรมาธิปไตย สรุปว่า “ธรรมาธิปไตย” คือการบริหารจัดการบ้านเมืองที่

มีธรรมเป็นใหญ่ ถือธรรมเป็นใหญ่ กระทำการด้วย
ปรารถนาที่ถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรมโดย
ประมาณธรรมในที่นี้หมายถึงความจริง ความเป็น
ธรรมถูกต้อง ดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข
ของประชาชนโดยรวม (Phra Brahmagunabhorn
(P.A. Payutto), 2006 : 128) “ธรรมาธิปไตย”
ไม่ใช่รูปแบบการปกครองแต่เป็นหลักเกณฑ์ในการ
ตัดสินใจของบุคคลหรือคณะบุคคลที่อยู่รวมใน
ระบบการปกครองนั้นๆ (Phra Brahmagunabhorn
(P.A. Payutto), 2006 : 13) ซึ่งในทางพระพุทธ
ศาสนา “ธรรมาธิปไตย” ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก
ในอธิปไตยสูตร อังคุดตริภิกขุ ติกนิบาต ได้กล่าวถึง
“อธิปไตย3” (D. III. 220 : A. I. 147) ประการ
ประกอบด้วย 1) อัตตาธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่)
2) โลกาธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่)
3) ธรรมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่) หลักธรรม
นี้ได้ถูกนำมาถ่ายทอดสู่สังคมไทยในแง่มุมต่างๆ
ท่านกล่าวธรรมาธิปไตยตามนัยการปกครอง
รูปแบบประชาธิปไตย และการเลือกตั้งสรุปว่า
ในการปฏิบัติทุกกิจกรรมจะมีการมีส่วนร่วมในการ
ตัดสินใจ ถือเป็นหัวใจของการปกครอง การเลือก
ตั้งท่านได้อธิบายว่าจะเห็นได้ชัดเจนว่า
“ธรรมาธิปไตย” เข้าไปมีส่วนสำคัญอย่างไรในการ
เลือกตั้งของประชาชน ถ้าคนไหนตัดสินใจ
ลงคะแนนให้ผู้แทนราษฎร โดยเอาตัวผลประโยชน์
ของตัวเองเป็นหลัก ก็เรียกว่า “อัตตาธิปไตย”
ถ้าตัดสินใจ โดยคอยแต่ฟังเสียงนิยมเป็นไปตาม
กระแสไม่มีหลักของตัวเอง เสาไปตามพรรคพวก
เรียกว่า “โลกาธิปไตย” แต่ถ้าประชาชนได้ตัดสินใจ
ใจโดยใคร่ครวญใช้สติปัญญา โดยตรวจสอบ

เรื่องราว สืบค้นประวัติข้อมูล ให้ชัดเจนถ่องแท้
ว่าผู้สมัครคนไหนเป็นคนดี มีความประพฤติถูกต้อง
สุจริตชอบธรรม มีปัญญา มีความสามารถที่มุ่งมั่น
ทำหน้าที่แทนตน เพื่อเข้าไปทำประโยชน์แก่ส่วน
รวมสังคมประเทศชาติได้อย่างจริงจัง ก็ตัดสินใจลง
คะแนนไปตามเกณฑ์ของความดีงามความถูกต้อง
ก็เรียกว่า “ธรรมาธิปไตย” ถือเป็นข้อดีที่สุด
(Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto),
2006 : 11-12) และท่านได้สรุปว่า ถ้าการตัดสินใจ
ใช้อำนาจอธิปไตยของประชาชน ถือเป็นหัวใจของ
การปกครองระบอบประชาธิปไตยแล้ว
“ธรรมาธิปไตย” จะอยู่ตรงกลางหัวใจของ
ประชาธิปไตย และในทำนองเดียวกันการปกครอง
ระบอบประชาธิปไตย “ธรรมาธิปไตย” มีความ
สำคัญยิ่งสำหรับประชาชนแล้ว นักการเมืองหรือ
คณะรัฐมนตรีและนายกรัฐมนตรี ยิ่งต้องมีธรรม
หรือธรรมาธิปไตย ในระดับที่สูงกว่า เพราะคณะ
เหล่านั้น ต้องใช้อำนาจตัดสินใจในการกำหนด
นโยบายและออกกฎหมาย มาเพื่อบริหารจัดการ
ประเทศชาติ ซึ่งเป็นการรับมอบอำนาจในการ
ตัดสินใจแทนประชาชนทั้งประเทศ นโยบายและ
กฎหมายที่ออกนั้น จะต้องเป็นไปโดยธรรม ในที่นี้
หมายถึงความยุติธรรม ถูกต้อง ความดีงาม
และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง
แต่ในทางกลับกัน ถ้าใช้อำนาจในการตัดสินใจขาด
ธรรม ดูได้จากผลการเลือกตั้งที่ผ่านมาสภาพปัญหา
มิได้เกิดจากรูปแบบการเลือกตั้ง แต่สภาพปัญหา
มาจากการประพฤตินิยมชอบจากบุคคลสามส่วนคือ
ประชาชนเจ้าของอำนาจ นักการเมืองผู้รับมอบ
อำนาจ และข้าราชการผู้นำนโยบายสู่การปฏิบัติ

ทำให้อำนาจทางการเมืองทั้งหมดตกอยู่กับคนรายนโยบายแทนที่จะกำหนดโดย “มโนธรรม” กลายเป็นกำหนดโดย ธนาธรรม รัฐ ธุรกิจ เงินตรา คืออำนาจคนมีเงินเป็นใหญ่ในแผ่นดิน นักการเมืองทุกพรรคถูกครอบงำโดยนักธุรกิจ การใช้จ่ายเงินซื้อเสียง ซื้อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทุจริตคอร์รัปชันยุคใหม่ “ทุจริตเชิงนโยบาย” เกิดระบบการเมืองใหม่ “ธนาธิปไตย-โจธาธิปไตย” (Likhith Dhiravegin, 2011 : 268) รวมทั้งเกิด “วงจรรูปาทวี” ตามมาแล้วการบริหารปกครองประเทศชาติจะไม่สัมฤทธิ์ผลประเทศชาติเกิดวิกฤติในที่สุดระบอบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ไม่ก้าวหน้า ดังนั้นประชาธิปไตยจะดีได้ต้องพึ่งประชาชนผู้มอบอำนาจซึ่งเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริง นักการเมืองและรัฐบาลผู้รับมอบอำนาจจากประชาชน จะต้องเป็นธรรมาธิปไตย (Phra Brahmaganabhorn (P.A. Payutto), 2006 : 73-74)

ผู้วิจารณ์จึงเห็นว่า การนำเสนอเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ เป็นการนำเสนอในรูปแบบการวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมทั้งในอดีตและปัจจุบันได้อย่างชัดเจนอย่างกรณีสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ท่านก็ชี้ให้เห็นถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหามาจากไหน แนะนำวิธีแก้หรือดับปัญหาจะต้องทำอย่างไร และประการสุดท้ายมาตรการแนวทางแก้ไขที่จะต้องนำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดสุขต้องทำอะไรบ้าง การที่ท่านได้นำเสนออย่างนั้นคงเป็นเพราะว่าสังคมประชาธิปไตย ในขณะนั้นคงไม่ให้ความสำคัญกับปัญหาของปัจเจกบุคคล แต่กลับไปมองปัญหาใน

ระดับชาติเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้การแก้ปัญหาจึงไม่ประสบความสำเร็จ ในประเด็นนี้ท่านได้เสนอแนวคิดให้กับกลุ่มผู้สนทนาได้เป็นอย่างดี ที่ว่าเป็นอย่างดีก็เพราะผู้วิจารณ์มองว่าท่านสามารถนำหลักพุทธศาสตร์กับศาสตร์สมัยใหม่บูรณาการเกิดองค์ความรู้ใหม่ให้เห็นและเข้าใจในปรากฏการณ์ที่แท้จริงของสภาพปัญหาการพัฒนาประชาธิปไตยไทย และยังสามารถเสนอแนะมาตรการแนวทางแก้ไขสภาพปัญหาได้อย่างถูกต้องสอดคล้องทั้งด้านพุทธศาสน์และศาสตร์สมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน

2. ความสำคัญขององค์ความรู้ โดยปกติ

ผู้ที่เขียนตำราหรือหนังสือที่เป็นผลงานทางวิชาการได้ตีพิมพ์นั้น จะต้องมีความรู้คุณลักษณะคุณภาพ 3 องค์ประกอบ 1) ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ 2) มีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ 3) สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้หรือไม่กระทบต่อปัญหาการพัฒนาชุมชนสังคมประเทศชาติ (Songkhla Rajabhat University, 2014 : 2) ในหนังสือนี้ผู้ประพันธ์สามารถนำองค์ความรู้ในตัวของท่าน ออกมาเล่าสู่ผู้สนทนาได้ โดยยังมีได้ถูกเขียนเป็นตำรามาก่อนได้ครบทั้งสามประการดังกล่าว ทำให้ผู้สนทนาในขณะนั้นเข้าใจว่า เหมือนได้อ่านจากตำราอย่างไรอย่างนั้น ในแต่บทที่ผู้ประพันธ์ได้อธิบายแล้วไม่มีประเด็นใดเลยที่ผู้ฟังจะเห็นต่างและไม่เข้าใจ องค์ความรู้ที่สำคัญที่ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงบ่อยและย้ำประจำคือ “ธรรมาธิปไตย” ในทุกๆ เรื่องจะเกิดขึ้นได้นั้นคือการพัฒนาคนให้มีคุณภาพเท่านั้น ดังนั้นพัฒนาคนจึงเป็นฐานรากสู่ “ธรรมาธิปไตย” ในด้านการวิเคราะห์และสังเคราะห์แต่ละบทได้มีการสังเคราะห์ และวิเคราะห์ให้เห็นถึงสภาพเหตุ

และผลของปัญหาและแนวทางแก้ไขไว้อย่างละเอียดถือเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากหนังสือเล่มนี้ ดังเช่นในบทที่ 4 ผู้ประพันธ์ได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า ในปัจจุบันสภาพปัญหาการพัฒนาประชาธิปไตยของเรายังวังวนอยู่กับ “อัตตาธิปไตย” กับ “โลกาธิปไตย” ท่านแยกให้เห็นทั้งนี้เป็นเพราะว่า ประชาชนไม่เข้าใจธรรมของตนเองในสังคมประชาธิปไตย ในสังคมประชาธิปไตยประชาชนจะต้องมีธรรมอะไรบ้าง ผู้ปกครองจะต้องมีธรรมอะไรบ้าง แล้วเขาก็เอาธรรมนั้นเป็นเกณฑ์ในการใช้อำนาจในการตัดสินใจการปกครองคือ “ธรรมาธิปไตย” (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2006 : 67) ในส่วนการสังเคราะห์นั้นท่านแยกให้เห็นดังเช่นในบทที่ 9 ว่าปัจจุบันสังคมไทยมีวิกฤตปัญหาอยู่สองประการใหญ่ๆ คือ “วิกฤตร้อนกับวิกฤตลึกลับ” ปัญหาวิกฤตร้อนวิกฤตลึกลับในสังคม มันเป็นอย่างไร “วิกฤตร้อน” คือสภาพปัญหาทางการเมืองของสังคมปัจจุบันส่วนวิกฤตลึกลับ เป็นสาเหตุพื้นฐานที่ทำให้เกิดวิกฤตร้อนซึ่งสังคมไทยเกิดมาช้านานแล้วทุกรัฐบาลที่ผ่านมาไม่สามารถแก้ไขได้ ท่านสรุปว่ามีสาเหตุมาจากปัญหา 8 ประการคือ 1) การมัวแต่รอโชคชะตา 2) การวิ่งตามระบบทุนนิยม 3) การฟังเพื่ออวดความรวยความมั่งมี บูชาคนมั่งมี 4) การดำรงตนเป็นไปตามกระแสตะวันตก 5) การมัวหมกมุ่นอยู่แต่ในกามต่างๆ 6) การเกิดปัญหาของวัยรุ่นเพิ่มความรุนแรงทุกเรื่อง 7) การเสพสื่อ และเทคโนโลยีไม่สร้างสรรค์ 8) การทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวงเพิ่มขึ้น (Phra Brahmagunabhorn (P.A. Payutto), 2006 : 82-83) และในส่วนเป็นไปตามโครงสร้าง

ของการเขียนหนังสือ นั้น ในบทที่ 1 ถือเป็นส่วนบทนำ บทที่ 1-7 ถือเป็นบทเนื้อเรื่อง และบทที่ 9 ถือเป็นบทสรุปและการนำไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนสังคมประเทศชาติ

ในทัศนะของผู้วิจารณ์เห็นว่า ในหนังสือเล่มนี้นอกจากผู้ประพันธ์ได้ชี้ทางออกให้สังคมประชาธิปไตยไปสู่สังคมที่ถูกต้องและเป็นธรรมแล้วยังทำให้ผู้อ่านสามารถเรียนรู้ให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ที่ทันสมัยทันต่อเหตุการณ์ได้ แม้เวลาจะล่วงเลยมากกว่าสิบปีแล้วก็ตาม แต่เหตุการณ์ของสังคมไทยนับจากวันนั้นถึงวันนี้ก็ดูเหมือนยังคงอยู่ ดังนั้นองค์ความรู้ที่ได้จากหนังสือเล่มนี้ก็ยังสามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้ ให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ในสถานการณ์ปัจจุบันได้เป็นอย่างดี

3. ธรรมาธิปไตยกับการเสริมสร้างความสมานฉันท์ ผู้ประพันธ์ถือเป็นแบบอย่างของการเสริมสร้างความสมานฉันท์ของบ้านเมือง ท่านได้ชี้ทางออกให้กับประเทศชาติ ที่กำลังมีปัญหาเรื่องขาดความเป็นธรรมและธรรมาภิบาลที่สำคัญสังคมประชาธิปไตยไทยกำลังแสวงหากันอยู่ ท่านจึงได้เสนอแนะแนวทางการสร้างความเป็นธรรมในสังคม ให้เป็นรูปธรรมเสียก่อนโดยอาศัยมิติทางสังคมที่เรียกว่าสมานฉันท์ ซึ่งก็หมายถึงคนในสังคมจะต้องประกอบกิจของตนเองที่เป็นไปในทางที่ถูกต้องดีงาม เป็นธรรม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนโดยรวม หรือธรรมาธิปไตยนั่นเองรวมทั้งผู้ประพันธ์เองถือเป็นแบบอย่างในการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยธรรม และการเสริมสร้างความสมานฉันท์ โดยได้กล่าวถึงสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ถือเป็น การแสดงออกในฐานะ

ประชาชนชาวไทย และในฐานะพระภิกษุสงฆ์ รวมทั้งชาวพุทธคนหนึ่ง ได้อย่างเหมาะสมกับฐานานุรูป แม้ในบางโอกาสในการสนทนาระหว่างผู้สนทนากับผู้ประพันธ์ ในบางบทมีคำถามที่เป็นการถามลักษณะชี้้นำ ให้ท่านได้แสดงความรู้สึกว่าเห็นด้วยหรือให้เห็นตามกับสถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น แต่ผู้ประพันธ์ได้แสดงออกถึงผู้มีวัตรปฏิบัติที่งดงาม ใช้องค์ความรู้และองค์ธรรมหลักเฉียงที่จะตอบอันที่จะทำให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นคุณหรือเป็นโทษแก่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความแตกแยกสมานฉันท์ ดังเช่นในบทที่ 3 “กฎแห่งธรรมสัมฤทธิ์เมื่อภิกษุคนทำมีประสิทธิภาพ” ผู้ห้วงสถานการณ์ ...กรณีนายภรรยาหุ่นถ้าเอาเจตนาจริงๆสักก็เจตนาเลี้ยงโดยอาศัยกติกามนุษย์คิดขึ้นมาคือกฎหมายเขาเลี้ยงโดยอาศัยกติกาในแง่กฎหมายคือความถูกต้อง... (Phra Brahmaganabhorn (P.A. Payutto), 2006 : 27) ผู้ประพันธ์ ได้กล่าวสรุปว่า กฎหมายหรือภิกษุคนทำ ต้องดูเจตนาถ้าทำขึ้นมาเพื่อมุ่งประโยชน์ตนและพวกพ้อง ไม่มุ่งประโยชน์โดยรวม เมื่อนำมาใช้ก็มักจะไม่สัมฤทธิ์ผลใดๆ หากแต่กฎหมายนั้นทำขึ้นโดยอาศัยธรรมคือความยุติธรรมความจริง ความสุขความดีงามมุ่งประโยชน์สุขของประชาชน โดยรวมจะสัมฤทธิ์ผลจะเห็นว่า บางครั้งแทนที่จะใช้ภิกษุคนทำเป็นเครื่องมือช่วยเกื้อหนุนให้เกิดผลแห่งธรรม กลับใช้ เป็นเครื่องหาช่องทางหลบหนีจากผลที่จะพึงเกิดขึ้นตามกฎแห่งธรรม และการสร้างความสมานฉันท์ทำไม่อย่างยากคือทุกฝ่ายต้องยึดมั่นในธรรมหรือประพฤติปฏิบัติโดยไม่คลาดจากธรรม ซึ่งเป็นการ

ตอบโดยถือเอาธรรมเป็นหลัก

ในทัศนะของผู้วิจารณ์เห็นว่า ที่ผู้ประพันธ์ได้เสนอทางออกด้วยการเสริมสร้างความยุติธรรม ความสมานฉันท์ให้เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้น คงเป็นเพราะท่านมองว่าสังคมกำลังตกต่ำในด้านจิต ในขณะที่เดียวกันสังคมด้านวัตถุมันเจริญไ่มากกว่าที่จิตจะปรับตามสภาพได้จึงได้เสนอแนวทางให้มีการพัฒนาจิตให้ความมั่นคงก่อนที่ท่านกล่าวว่า “ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ” นั่นก็คงหมายความว่าเมื่อไรก็ตามในสังคมประชาธิปไตย ถ้าทั้งประชาชนและปกครองมีการตัดสินใจทางการเมืองและการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ไร้ซึ่งศีลธรรม สังคมประชาธิปไตยนั้น ก็จะหาความสุขไม่ได้และประชาธิปไตยที่แท้จริงเฝ้าหากันอยู่ก็จะไม่เกิดขึ้นได้จริงนั่นเอง

5. สรุป

ประเด็นที่เด่น : หนังสือเล่มนี้ได้เรียบเรียงเนื้อหาสาระได้เหมาะสมกับสังคมประชาธิปไตยไทยในปัจจุบัน แม้เวลาจะล่วงเลยมากกว่าสิบปีแล้ว เพราะผู้วิจารณ์เห็นว่า การที่ผู้ประพันธ์ได้ตั้งชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า “ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ” คงเป็นเพราะเห็นสังคมประชาธิปไตยไทยที่เป็นอยู่ในขณะนี้ ไม่ใช่ประชาธิปไตยที่แท้จริง การบริหารจัดการบ้านเมืองเป็นไปโดยขาดธรรม นอกจากนั้นเห็นว่าผู้ประพันธ์ท่านได้อนุญาตให้ตีพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นก็เพราะท่านอยากเห็นสังคมไทยเกิดความสมานฉันท์และสันติสุขอย่างยั่งยืนสมเป็นเมืองพุทธโดยแท้

ใช้วิกฤตเป็นโอกาสในการแก้ไขปัญหาดังท่านกล่าวไว้แล้วว่า ไม่มีการสูญเสียใดๆ ยิ่งใหญ่ไปกว่าการสูญเสียปัญญา ไม่มีประโยชน์ใดยิ่งใหญ่กว่าการได้ปัญญา จึงนับว่ามีคุณค่าและคุณูปการต่อการพัฒนาการเมืองการปกครองไทยยิ่ง

อีกประเด็นหนึ่งในทัศนะของผู้วิจารณ์ เห็นว่าเป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่งต่อผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการบ้านเมืองในอนาคต ควรตระหนักถึงปัจจัยในการนำองค์ความรู้ที่ได้ไปสู่การปฏิบัติให้บังเกิดสัมฤทธิ์ผลขึ้นในสังคมไทยปัจจุบันให้จงได้ ผู้ประพันธ์ได้กล่าวแล้วปัญหาวิกฤตร้อน วิกฤตลึกลับ ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยล้วนเกิดมาจากการขาด “ธรรมาธิปไตย” ธรรมาธิปไตยเป็นหลักธรรมตามพุทธศาสนา เมืองไทยเป็นเมืองพุทธพระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อในปัจจุบันบุคคลและความไม่เท่าเทียมกันในเมื่อเมืองไทยเป็นเมืองพุทธจะมีใครสักคนนอกจากพ่อหลวงรัชกาลที่ 9 ของปวงชนชาวไทย ที่ทรงนำหลักธรรมในพุทธศาสนามาบูรณาการ

จนเกิดศาสตร์พระราชาชั้นกว่าพันโครงการให้ประชาชนของพระองค์ศึกษาได้เรียนรู้ตามเบื้องยุคลบาทอยู่ในขณะนี้ เป็นข้อพิสูจน์ให้เห็นอย่างประจักษ์แจ้งแล้วว่า หลักธรรมในพุทธศาสนาสามารถนำไปสู่การปฏิบัติเป็นรูปธรรมให้เกิดมรรคผลได้จริง

ข้อเสนอแนะผู้วิจารณ์เห็นว่า หนังสือเล่มนี้อาจจะมีข้อต่อที่เป็นเพียงไม่ได้ถูกประพันธ์ขึ้นโดยตรง ภาษาเป็นภาษาพูดจะไม่สละสลวยไม่ขอกกล่าวถึง แต่ขอเอาเฉพาะแก่นของหนังสือจึงใคร่ขอเสนอแนะว่าหนังสือเล่มนี้สามารถเป็นเครื่องมือขับเคลื่อน “ธรรมาธิปไตย” สู่อการพัฒนาประชาธิปไตย ขับเคลื่อนการปฏิรูปการเลือกตั้งและขับเคลื่อนปฏิรูปการเมืองการปกครองของไทยเราที่ขับเคลื่อนกันมาแล้วกว่า 85 ปี ให้ก้าวหน้าเป็นประชาธิปไตยมั่นคงยั่งยืนที่สมบูรณ์แบบเท่าเทียมนานาอารยะประเทศรวมทั้งสามารถหลุดพ้นจากวาทกรรมที่ว่า “วงจรอุบาทว์” ได้ในที่สุด

References

- Dhiravegin, L. (2011). *The Evolution of the Thai Political System*. 10th Edition. Bangkok : Printing House of Thammasat University.
- Jumpates Rodsud, M. (2016). *Dhammadhipatayya: Dhammadhipatayya and Modern Administration*. Prachachat Business (4th May 2016) : 7.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tripitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Publishing House.
- Phra Brahmaganabhorn (P.A. Payutto). (2006). *No Dhammadhipateyya No Democracy (Where Politics and Law Meet)*. Bangkok : Pimsuay Co., Ltd.

Songkhla Rajabhat University. (2014). *Textbook Writing Tutorial*. Songkhla : The Office of Academic Promotion and Registration. Songkhla : Songkhla Rajabhat University.

Thongbun, A. (2013). *Buddhist Philosophy and Politics*. Bangkok : King Prajadhipok's Institute.

